

מכון מניטו

שיעורו של הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו)
על מאמר "נר חנוכה" של הרב קוק

תמלול: איתי קולין

itaykln@gmail.com

0585421421

שיעור זה התקיים כחל מסדרת שיעורים על חנוכה. השיעורים הבאים היו על 'נר מצווה'
למהר"ל, שנמצאים באתר המכון.

הערב נלמד מאמר של הרב, שנמצא בספר אחר: "מאמרי הראי"ה". אולי אתם מכירים את זה ואם ירצה ה' בשבוע הבא נלמד איזה קטע במהר"ל על חנוכה. אז פה יש לנו מאמר על מימרא אחת במסכת שבת שאומרת:¹

"נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ".

וזה ה...לא רק המצווה.. זה המנהג הרגיל אצל המהדרין במצוות. לא אמרתי חרדים... לתפוס את החלוקה [?] בחוץ. זה הגמרא. והגמרא אומרת:
"ובשעת הסכנה - מניחה על שלחנו, ודיו."

לפני שנגיע למאמר של הרב, אני רוצה להקדים רק בקצרה, מכיוון שהמימרא נמצאת דווקא במסכת שבת. זה שאלה קצת כללית על חנוכה, אבל כדאי לחזור עליה לפני שנתחיל בלימוד עצמו: שאנחנו יודעים שאין לנו ספרים על חנוכה. וכשהגמרא רצתה לדבר על נרות של חנוכה, היא מדברת על חנוכה, כאילו דרך אגב כשמדברת על נרות שבת. זה...

מדוע אין מקורות בכתב על חנוכה?

אני לא זוכר אם למדנו את הנושא הזה: למה אין ספרים, ואין מקורות בכתב על חנוכה? בהקשר לתנ"ך עצמו, התשובה היא פשוטה מאד: כי המאורעות של חנוכה, הם בתקופה מאוחרת מאחרי סיום התנ"ך, זה ברור כן? אתם יודעים שיש לנו ויכוח עם הנוצרים על מה שהם מגדירים... לא יודע אם יש ביטוי אקדמאי בעברית: לו קנאנו...

קהל [הרב אורי שרקי]: כתבי הקודש

מניטו: הם אומרים ככה? "כתבי הקודש"? זה הויכוח. אה.. יש לנו "תורה נביאים וכתובים", והם מוסיפים, מה שאנחנו מגדירים "ספרים החיצוניים" כן? אפרוקסי בלועזית כן? ויש להם ספר על המכבים שמה... אני חושב יש... 3 כרכים או ש...?

קהל: ארבעה

מניטו: ארבעה. ארבעה. הוסיפו...חח.. מי כתב את זה?

קהל [הרב אורי שרקי]: יש... כל ספר וספר זה משהו אחר. היה יאסון

מניטו: מה?

קהל [הרב שרקי]: היה יהודי בשם יאסון

מניטו: אה אה. נכון נכון. עכשיו אני נזכר. טוב זה בעיה בפני עצמה: למה הנוצרים היו

צריכים להוסיף את הספרים החיצוניים בספר שלהם, שזה לא התנ"ך?

מכיוון שהנצרות התחילה 400 שנה, בערך, אחרי סיום הנבואה של נביאי ישראל. ומכיוון שלפי טענתם הנצרות זה המשך תקופת התנ"ך... וזה שקר, זה סילוף ההיסטוריה - בין

¹ תלמוד בבלי מסכת שבת דף כא עמוד ב

תקופת התנ"ך לנצרות יש כל התקופה של המשנה, היהדות עצמה. והנצרות התחילה כ... נאמר: מינות של היהדות. הם מורים את העניין ככה: קודם כל התנ"ך – התקופה של נביאי ישראל, הנבואה העברית, ואח"כ – מצד אחד היהדות, ומצד השני הנצרות. אבל לאמתו של דבר מבחינה היסטורית זה ברור: זה לא נכון, ולכן כשיסדו את הנצרות היה להם איזה צורך למלאות את החור הזה של כ"כ זמן. ולכן הוסיפו לספר שלהם את כל הספרים האלו שנקראים "ספרים החיצוניים". זה ידוע לכל, כן?

אתם זוכרים שיש משנה בתלמוד, זה נמצא במסכת חגיגה אם אני זוכר... "הקורא בספרים החיצוניים"... לא לא, זה דווקא במסכת סנהדרין. בפרק חלק². סליחה?

קהל: "ור' עקיבא אומר"...

מניטו: "ור' עקיבא אומר ואף הקורא" כן...

אבל אני רק רציתי לצטט את המימרא עצמה: "הקורא בספרים החיצוניים – אין לו חלק לעולם הבא"³. אולי נתחיל בזה, ואח"כ נעבור לשאלה: למה אין לנו ספר בכתב מהמסורת שלנו על חנוכה?

כדי ל... מי יכול להסביר את זה? עונש כ"כ חמור – "מי שקורא בספרים החיצוניים אין לו חלק לעולם הבא". וחץ מזה בגמרא, אח"כ, הגמרא שואלת: "כמן" – למשל, דוגמא, והיא מביאה פסוק אחד מאותם הספרים, של "בן סירא". מי יכול להסביר את זה? תפסתם את השאלה? כן? צריך להבין מה זה "הקורא בספרים". זה לאו דווקא מי שפותח ספר כדי לראות מה יש בו, אלא...

קהל: מעמיק [?]

מניטו: לא. כתוב: "קורא". צריך לדייק במימרא

קהל: ...בכתב?

מניטו: מה?

קהל: אחרי ה... זה תורה בכתב, זה תורה בעל פה

מניטו: תורה שבכתב ותורה שבע"פ, – אז?

קהל: אז הספר הספציפי זה כאילו תורה...

מניטו: כאילו שייכים לכתובים. אבל איך... זה התשובה, אבל איך אנחנו קוראים את זה בביטוי של המשנה: "הקורא בספרים החיצוניים".

קהל: זה מתייחס כאילו למקרא?

מניטו: כאילו זה מקרא. כן. בשימוש של הלשון, כשרוצים ללמוד תורה שבכתב אומרים: "לקרוא", וללמוד תורה שבע"פ – אומרים?

² תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף צ עמוד א

³ גם במשנה מסכת סנהדרין פרק י משנה א

קהל: "לשנות"

מניטו: יש מימרא בזאת: "מי שרגיל לקרור – קורא, מי שרגיל לשנות – שונה". מי שרגיל בלימוד תורה שבכתב אז הוא קורא במקרא, וזה לא סתם "קורא"! כדי לדעת מה יש במקרא צריך ללמוד, אבל ללמוד את המקרא זה נקרא: "קורא", כן? זה... זה מובן. אז מי שקורא את הספרים האלו כאילו הם מקרא – ברור שאין לו חלק לעולם הבא. למה? למה זה ברור? קהל: מפני שזה לא תורה בכתב!

מניטו: סליחה?

קהל: זה לא תורה בכתב אלא... תורה בכתב

מניטו: עכשיו ההגדרה היא קצת יותר רחבה. זה לא דווקא התורה, ה"חומש", אלא כל המקרא של התנ"ך. לימוד תורה, נביאים, כתובים. אז הם מתייחסים לספרים האלו, שאנו מגדירים אותם כספרים החיצוניים מהתנ"ך – כאילו זה מקרא! ולכן קוראים בהם. אז העונש זה, אם אפשר להגדיר את זה כעונש... זה יותר חמור מעונש: "אין להם חלק לעולם הבא". אני אמרתי מיד, זה מובן: אם רואים את זה כמקרא, ברור שאין להם... למה?

קהל [הרב אורי שרקי]: מי שחושב שהמקרא הוא גם כן לא יותר מספרים

מניטו: זהו! מי שמתייחס לאיזה ספר מן הספרים האלו, כאילו זה ספר "ירמיהו" למשל, אז זאת אומרת שאצלם, בעיניהם, ספר ירמיהו זה כמו הספר הזה, ולכן אין להם שום... ולכן כבר נכנסים בהגדרה של: "האומר אין תורה מן השמיים".

קהל: אז מה היחס עם העונש?

מניטו: מה?

קהל: מה היחס עם העונש?

מניטו: טוב, ו...לא שמעת את הסוף: ולכן שייכים כבר להגדרה ש-אלו שאין להם חלק לעולם הבא, מכיוון שהכופר... איך אומרת המשנה? "האומר: אין תורה מן השמיים". כן? טוב זה נושא בפני עצמו, רק רציתי בהקשר לנושא שלנו לצטט את זה. אבל זה נשאר קצת קשה: מכיוון שמדובר בגויים!

קהל [הרב אורי שרקי]: גוי שאומר שהוא ישראל

מניטו: לא. קודם כל במשנה עצמה זה מדובר ביהודי. היו באותה תקופה, בהתחלה של המינות האלו, היו יהודים שאָבְדו את החוש של מה זה מקרא! וכל ספר של אמונה, או של "היסטוריה דתית" נאמר, של אותה תקופה – ראו את זה כאילו זה באותה מדרגה, אותה רמה של הכתבי הקודש פשוטו כמשמעו. חוץ מזה

קהל: האם אפשר...

מניטו: רק דקה. וחץ מזה יש בעיה עם הנוצרים כנוצרים, שמגדירים את הספר שלהם

⁴ בבלי ברכות ד"ע"ב

כ"גילוי אלוהי" ומכניסים בזה ספרים שלא שייכים לכתבי הקודש עצמם. אבל... זה מתחיל ביהודים עצמם כן?

טוב זה... דרך אותם ההגדרות, אנחנו רואים שאם היה לנו סנהדרין... איך אפשר להגדיר את זה... אם היינו כבר באיזושהי תקופה שהתורה תהיה החוק האמיתי של עם ישראל – יש המון יהודים שכבר יצאו מכלל חלק לעולם הבא. ולכן יש אריכות אפיים, מחכים עד שיבריא... מהפגם הזה כדי להטיל את התורה כחוק על עם ישראל. מבינים את זה? יש הרבה נושאים כאלה. אבל זה בפרט..

יש לכם הרבה הרבה יהודים – מתיוונים ממש, או משהו דומה להתייוונות, שקוראים את המקרא כאילו זה – ספרים חיצוניים. ולכן לפי המשנה היו צריכים לומר: אין להם חלק לעולם הבא, הייתכן? זה קצת יותר מדי... לפי איזה כלל? קהל: "כל ישראל יש להם..."

מניטו: לא. לא. זה כבר מתחיל... המשנה אומרת: "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא"⁵ – מדברים רק על ישראל. קודם כל – מי זה "ישראל"? כן? וממשיכה: "ואלו שאין להם". זה הכלל של "תינוק שנשבה"! הם לא יודעים מה הם עושים. תפסתם את הרעיון? איך אמרת אתה בדיוק?

קהל [הרב אורי שרקי]: "אין... שוגג כמזיד..."

מניטו: זה.. זה.. זה קצת דומה. אני לא יודע אם הם שוגגים ממש. אם זה עניין של שגגה. אולי זה יותר... זה יותר חמור מזה, כן? ולפי דעתי שייך לכלל של "תינוק שנשבה". אבל לא בין הגויים, בין היהודים... מה רצית לשאול?

קהל: אפשר לקשור את הנושא הזה ל: "האומר אין תחיית המתים מן התורה?"

מניטו: אה.. זאת אומרת, יש שאלה דומה: האם מספיק לומר דבר כזה כדי לאבד את החלק לעולם הבא? איך אתה מסביר את זה? זאת אומרת – מה...

קהל: מי שאומר "אין תחיית המתים מן התורה", הוא אומר שהתורה לא מובילה לתחיית המתים

מניטו: טוב. זה תשובה...

קהל: זה דומה ל...

מניטו: לא. זה תשובה שלמדנו כבר פעם. אבל זה לא התשובה של השאלה שלך, כן? השאלה

שלך אם אני הבנתי, זה על המילה: "האומר", האם מספיק לומר דבר כזה? כן?

קהל: כי מי שקורא בספרים החיצוניים האלה דומה ל-"האומר"? זאת אומרת הוא משווה את התורה לספרים האלו.

מניטו: אני רוצה לדייק בשאלה: כבר מובן, כן? שמי שקורא בספרים חיצוניים, וזה מצדיק

⁵ משנה סנהדרין י א

את הסיפא של המשנה, זה דומה למי שאומר "אין תחית המתים מן התורה". לא לא. סליחה. למי שאומר: "אין תורה מן השמיים". אין תורה מן השמיים. זה אותה משנה.. אבל.. אני לא יודע אם השאלה שלך היתה על "אין תחית המתים מן התורה", אבל זה דומה ל"אין תורה מן השמיים", ברור. כן?

אבל השאלה שלי היתה בתוך השאלה שלך, כבר ברישא של המשנה: מי שאומר, דבר אפילו לא הגון, לא נכון - מספיק אמירה כדי שלא יהיה לו חלק לעולם הבא? כל כך? אז לפי דעתי צריך להבין את זה לפי לשון המשנה עצמה: "הם אמרו 3 דברים"⁶ למשל בפרקי אבות כן? "הוא היה אומר" - רק זה היה אומר בכל החיים שלו? אלא, האמירה ההיא זה יותר מאמירה. זה ה... כך היה מבטא את הקנה מידה של כל התורה שלו. בכל מה שהיה מלמד - סופסוף היה אומר אותו דבר. אז האומר כ- כלל, האומר כעיקרון, של כל החיים שלו - אז הוא עצמו, לפי ההסבר של הגמרא, הוא עצמו, לפי הכלל של "מידה כנגד מידה", הוא עצמו - סותר את דרך העולם.

ולכן זה עוד דוגמא שאי אפשר לדון את הדור אלא לפי נתונים של הדור. מי שבא ואומר: אה, נעשה חלוקה: אלו שיש להם חלק לעולם הבא, אלו שאין להם... רחמנא ליצלן! הרוב, הרוב, יהיה בצד ה...האחר כן? זה מסביר לנו למה אין לנו סנהדרין! מפחדים מזה. שמה נשארים בלי עם ישראל בכלל.. תפסתם את זה...

טוב. זה מובן? טוב. אז אני חוזר לשאלה היותר כללית: איך אפשר להסביר שאין לנו מקורות בכתב על חנוכה? ובקשר למה ששייך לתנ"ך כבר מובן. אבל בתורה שבע"פ? יש לנו למשל מסכת מגילה, כן? יש לנו הרבה מסכתות על הרבה נושאים חשובים. חנוכה זה חשוב מאד, כפי שנראה. כפי שתראו בלימודים על חנוכה. סופסוף זה התיקון של חטא המרגלים. אם אתם למדתם את הקשר...

ולמה אין מקור בכתב? מי יכול להסביר בקצרה? כי זה לא הנושא שלנו, אלא רק כדי להסביר כדי... כשאנחנו רוצים ללמוד משהו בגמרא על חנוכה, צריך לפתוח מסכת שבת, דרך אגב, כשמדברים על נרות שבת, אז מדברים גם כן על נרות...

יש 2 תשובות. התשובה הראשונה... כן?

קהל: שמלכות החשמונאים לא היתה מקובלת

מניטו: זהו. זה התשובה הראשונה נאמר. אבל זה בא אחרי הרבה זמן. בהתחלה קבעו, בית המדרש של החשמונאים קבע, כן? מאדם הראשון היינו מחכים את המאורע ההיסטורי שיתן את המשמעות של חנוכה בשנה⁷, כן? זה לפי ה...קצת לפי התורת הנסתר, אבל אותו יום של

⁶ אבות א א

⁷ תלמוד בבלי מסכת עבודה זרה דף ח עמוד א

גמ'. אמר רב חנן בר רבא: קלנדא - ח' ימים אחר תקופה, סטרנורא - ח' ימים לפני תקופה, וסימנך: +תהלים קלט+ אחר וקדם צרתני וגו'. ת"ר: לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר: אוי לי, שמא בשביל שסרחתי עולם חשך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים, עמד וישב ח' ימים בתענית [ובתפלה], כיון שראה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך, אמר: מנהגו של

כ"ה בבסלו היה חנוכה מדור אדם הראשון. שמעתם אולי דבר דומה לזה. ולא היה המאורע האמיתי שנתן המשמעות ליום של "יהי אור". "יהי" בגימטריא כ"ה כן? עד שבא המאורע בתקופת המכבים. אז בהתחלה זה היה כשר למהדרין כן? רק למפרע, מה שקרה ממלכות החשמונאים, אז זה גרם שחכמי ישראל לא היו... היה להם אם אפשר לומר - רתיעה, מן הכישלון

הזה. ולכן לא מדברים הרבה על זה. אבל זה לא... זה לא מונע את החשיבות של החג כחג. אבל ההתייחסות לחשמונאים זה כבר אחר... מכיוון שסופסוף התלמוד זה התלמוד של הפרושים. ומלכות החשמונאים הגיעה לצדוקיות הכי גרועה... כן? זה תשובה ראשונה. התשובה השניה, אולי למדנו פעם דרך המהר"ל, אני לא זוכר אם למדנו את זה ככה: מי ש... מטרת היוונים, וזה כך נכתב ב"על הניסים", היתה ל... יש גרסאות שונות לפי הנוסחאות, אבל היתה ל... "שָׁפְחָם מִתּוֹרָתָךְ"⁸. להשכיח את ישראל מהתורה. זאת אומרת - לנתק את התורה כ-תורה, ועם ישראל. והיתה יותר נגד המסורת של התורה שבע"פ מהספר של התורה שבכתב.

לאו דווקא - הספר של התורה שבכתב, לקחו את זה בספר חשוב, תרגמו את זה, וישמו את זה בספרייה של כל העולם. אבל בתנאי: "אין לכם חלק ונחלה באלוקי ישראל". זוכרים מה שאומר המדרש. וכמעט והצליחו! עכשיו, אנחנו חיים דור של תחייה של הקשר בין עם ישראל והתנ"ך. אבל בתקופה של אחרי ההתבוללות, "האמנציפציה", כך אומרים כן? ובעולם כולו, בעולם התרבותי כולו, מה שאנחנו קוראים "תנ"ך" זה היה שייך ליוונים. זה היה ספר שהיה קודם כל ביוונית, אח"כ בלטינית, אח"כ מתורגם בכל השפות, ויש אומרים שגם היהודים יש להם ספר כזה בעברית... כן? זאת אומרת כמעט והצליחו, ברור שלא הצליחו, אבל כמעט והצליחו.

אתם זוכרים כשתרגמו את התורה ביוונית (זה "תרגום השבעים", כך קוראים את זה), חכמי ישראל גזרו יום של אבל! מכיוון זה - כי התורה נהפכה לספר. אבל היא לא ספר. היא דבר ה'. ודבר ה' זה קודם כל דבר שבע"פ. ורק... יש צורך מסוים, שכתבנו ספר מזה. אבל עיקר התורה זה בע"פ! והיוונים הבינו את זה! הם רצו לאמץ, זה - ספר חשוב מאד אבל הוא אוניברסאלי - קודם כל נתרגם את זה ליוונית, כן? אבל עיקר התורה שהיא התורה שבע"פ של עם ישראל - הם רצו לעקור את זה.

ולכן זה ההסבר של אחד מגדולי המפרשים של המהר"ל, הרב הוטנר ז"ל. ב"פחד יצחק"⁹

עולם הוא, הלך ועשה שמונה ימים טובים, לשנה האחרת עשאו לאלו ולאלו ימים טובים, הוא קבעם לשם שמים, והם קבעום לשם עבודת כוכבים.

⁸ "על הניסים" בתפילה ובברכת המזון

⁹ "פחד יצחק" על חנוכה, מאמר א:

ידועים הם הדברים כי ישנם דברי תורה שניתנו להכתב, וישנם דברי תורה שלא ניתנו להכתב. לכאורה חלוקה זו אינה משתייכת אלא בנוגע להשם תורה בלבד. אלא שיעויין יומא דף כט דנמשלה אסתר לשחר, מה שחר סוף הלילה אף אסתר סוף הנסים, ופריך והא איבא חנוכה, ומשני ניתנה להכתב קא אמרינן. והנה נושאי הענין בכאן הם גופי האמורעות שנעשו לישראל נסים בהם. ובפשיטות היה נראה

כן? ו- אם היינו כותבים ספר של חנוכה - זה היה מצדיק את הניצחון שלהם. ולכן דווקא חנוכה נשאר בע"פ. זה מובן? זה תשובה אחרת לגמרי, אולי קשורה באיזשהו מקום לתשובה הראשונה, אבל העיקר צריך להיות בע"פ.

כי הם קיבלו את הזהות של עם ישראל כאחת מהדתות של אותו ספר. אבל אחת מהדתות. השייכות, לעם ישראל כעם היהודי, כמו שאנחנו מגדירים את זה כבר מאז תקופת בית שני - הם רצו לעקור את זה. זה לא שייך ליהודים, זה שייך לתרבות היוונית, האוניברסאלית, ו'אם אתם מקבלים את זה כספר' - זה ברור, כן? 'זה כדאי, בתנאי שלא תלמדו את זה בעברית', כן... אבל כל מה שהוא שעצם תורת ישראל הם רצו להרוס את זה. הם רצו לנתק את הזיכרון של עם ישראל מהתורה, והזיכרון של התורה מעם ישראל. ולכן כדי להתגבר על זה, אז המבחן זה הזיכרון בע"פ של כל מה שקשור לחנוכה. טוב זה פחות או יותר כל... כל ההגדרה שלהם. זה מובן? טוב.

המוות הרוחני

אז עכשיו יש לנו עוד נושא שנתחיל מיד עם הפרק של הרב:

"שחרורו של רוח ישראל המיוחד בטהרתו הפנימית, מעקת הרוח היווני"¹⁰

דאין שייך כלל לחלוקה דניתנה להכתב, שלא נאמרה אלא בגופם של דברי תורה. ובודאי דהכונה היא דדברי תורה השייכים לנס חנוכה לא ניתנו להכתב, משום שאינם שייכים לכתבי הקודש. אבל מכל מקום מכיון שהדמיון לשחר וללילה הוא על מאורעות הנסים, שפיר יש לנו הערה מכאן דענין זה של "לא ניתן להכתב" מתפשט הוא מתוך הדברי תורה של הכנס אל תוך המאורע של גוף הנס עצמו. ותוכן הדברים כן הוא. "אכתוב לו רובי תורתי כמו זר נחשבו". מנבואתו זו של הושע למדנו כי כתיבתם של דברי תורה שבעל פה היתה יכולה לפעול ענין של זרות אצל כנסת ישראל. אכתוב לו רובי תורתי, כמו זר נחשבו. ובמדרש המובא בתוספות גיטין דף ס' איתא שעתידין אומות העולם לכתוב להם את התורה, ואם היתה גם תורה שבעל פה נכתבת, היו האומות כותבים להם גם אותה, וממילא היו ישראל נחשבים כזרים על ידי זה. וכאשר נענין בגוף דברי המדרש הזה נמצא, כי מסיום דבריו של המדרש הזה יוצא מפורש, כי זה הוא תוכן הכוונה במאמר חכמים כי לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא על דברי תורה שבעל פה בלבד, שנאמר כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית. כלומר כל ברית כוללת בתוכה גם את מניעת השייכות של כל אלה שאינם נכנסים לתוכה של הברית... וממילא כך נאה וכך יאה כי מאורע מועד החנוכה יהא מופקע מתורת כתב, שכן כל עצמו של חידוש מועד החנוכה אינו אלא בנקודה זו של מסירות נפש על עבודת יחוד ישראל בעמים, אשר שלילת הכתב היא היא ה"בפועל" של יחוד זה. ופוק חזי דגם במשנה לא נשנו דיני נר חנוכה, ולא נזכר נר חנוכה כי אם אגב גררא דענינים אחרים. והיינו כמו שהורונו רבותינו דגם לאחר שנכתבה המשנה עדיין השאירו בה מקום לצורת תורה שבעל פה, על החיסורי מיחסרא וכד'. ובנר חנוכה בא הוא הענין הזה לידי השמטה גמורה, מפני שאורו של נר חנוכה הוא האור שניתגלה על ידי מסירות נפש על אורות מניעת כתיבתם של דברים שבעל פה. בכדי שעל ידי זה תסתלק יון מלהחשיך עיניהם של ישראל על ידי תרגום דברים שבעל פה, כדרך שהחשיכה עיניהם של ישראל בתרגומם של דברים שבכתב.

¹⁰ מתוך ויקיפדיה:

(שבת כא, ב): "נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ - ובשעת הסכנה מניחה על שולחנו ודיו" (שחרורו של רוח ישראל המיוחד בטהרתו הפנימית מעקת הרוח היווני המתהדר ביפיפותו החיצונה שתחתיה שוכנת כיעור וטומאה - השחרור שזכינו לו על ידי ההתעוררות הקדושה של תחית הרוח הלאומי על ידי גבורי קנאת הקודש החשמונאים הכהנים הקדושים, הניח את חותמו על מהלך הדורות לכל הזמנים).

ההתנגשות של רוח יון עם רוח ישראל, זהו פרוצס שאינו פוסק עד אשר יפוח היום הגדול, אשר בו יהיה נצדק קודש. אמנם כח החיים הגדול הטמון בהאור הצנוע שבנר החנוכה, הוא מבטיח לנו את בטחונו של הנצחון שלנצח ישראל. יהמו יחמרו המים העכורים של ימי החולין הסוערים הרוצים לבלוע כל קודש, ישטפו בעזוז רעשם ממלכות ועממים אבל חוסן ישראל לעד לא ימעד. בתוכיותה של נשמת האדם ישנה הכרה שבלא אור הקודש, בלא נצוצי הקדושה המחיים את כל, אין עמדה לא לרוח האדם ולא לחברתו, ללאומי, ולמלכיותיו.

והיכן הוא האוצר אשר האור הזה הקדוש בעצם טהרתו גנוז, הוי אומר באותו גוי קדוש אשר מני אז עד עולם הוא הנהו נושא את הדגל של תביעת הקדושה בטהרתה בעולם.

בעתים נורמליות הננו מרגישים בקרבנו אומץ של הכרזה פומבית, ידעו כל באי עולם המתהלכים בארצות החיים כי אור עולם לנו ומאתנו קרנים להנהיר בהם ועל ידם ארץ וחוצות, ומצות נר חנוכה, הסמל הקדוש הזה, היא להניחה על פתח ביתו מבחוץ. בעת אשר הנהרה המקודשת מופיעה היא גם מבחוץ אין אנו צריכים לדאוג, כבר יודעים אנו ובטוחים אז שהפנים הוא מלא אורה "טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה".

אז פה יש כבר רמז, על כל העניין של הטומאה שנכנסו במקדש. לא רק במקדש אלא בזהות של החברה היהודית דאז, דרך התרבות שלהם, שנקרא פה: "הרוח היווני המתהדר ביפיפותו החיצונית".

אתם זוכרים את המקור, כן? הגמרא אומרת על הפסוק: "יפת אלוקים ליפת"¹¹ שזה רמז ליוון¹², יוון זה "יפיפותו של יפת". טוב, זה נושא ידוע כן? זאת אומרת - כל הסגולה של יפת, מתגלה סופסוף בעיקר בתרבות יוון. ומה שמגדיר את תרבות יוון זה החיצוניות של היופי הזה.

"שתחתיה שוכנת כיעור וטומאה"

בחיצוניות זה יפה, אבל בפנים זה טמא.

ואתם זוכרים שהגדרה של התורה על הטומאה, הגדרה בסיסית - מה זה טמא לפי התורה? קהל: מת

מניטו: מת. זה... אבי אבות הטומאה זה מת. ואיך אפשר לקשור את אותה הגדרה לנושא שלנו? טוב, מצד אחד אנחנו יודעים, זה פשוט: התורה נקראת "תורת חיים". ולכן כל הרוח הטמא הזה, שמתנגד ליעד של התורה, לכיוון התורה, אבל זה נשאר עוד פורמאלי, אבל זה כבר מובן, אז בא מצד המיתה. טוב, ואפשר לדרוש על זה הרבה. כשאנחנו אומרים "טימאו את השמנים"¹³ הכניסו טומאה בשמן המאור, כן?

אבל אולי באופן קצת יותר פנימי: אנחנו יודעים (וזה, שוב אני מתייחס להסבר של ה"פחד יצחק") שמיוון יצא לאו דווקא, את תורת היופי, אם אפשר להגדיר את זה ככה: "אסתטיקה", כן? ופה הרב מדגיש את הצד, האספקט נאמר - החיצוני. זה החיצוניות של העולם. הם

אמנם בשעת הסכנה, בזמן שרוחות רעות מנשבות בעולם, שנאה פראית על ישראל ועל גזעו המקודש, בוז ומסתמה על כל קניני קדשו, עמדת תוללים ריקי לב ומוח המחללים את גאון עוזו, אז הנהרה שמבחוץ לא תוכל להגיה את המחשכים העבים שהם שולטים שם. אז יפנה ישראל אל ביתו ואל שולחנו, אל קניני תרבותו הפנימיים, אל טהרת רוחו ונקיון כפיו, אל תורתו תורת אמת, המיוחדת לו, ואל מצותיו, שהן ארחות חיייו לעולמים, לבנין ביתו על אדמת קדשו בכל עוז קנאת קודש, על פי תכונתו ועל פי רוחו, והנהר הזה סמל נצחוננו מניחו על שולחנו, להאיר על ידו את אורח חיינו והארת נשמתו.

ובנהר הזה האצור אצלנו פנימה ידע נאמנה, שלא יחסר כל שהוא, מכל עשרו הרוחני ומכבודו כבוד האמת והצדק. וסוף כל סוף יבואו רחוקים ויכירו כי נחלת עולמים לתבל כולה, לנצחון הצדק והאמת להנצחת השלום והעמדת חיי האנושיות על מכונם האיתן והבטוח, נחלת גויים כולם, באחרית הימים, לא ממקום אחר תבא כי אם מבית ישראל ומשולחנו הגבוה: "תערוך לפני שולחן נגד צוררי דשנת בשמן ראשי כוסי רוייה".

ונפשות כל יצורים ימלאו צמאונם לכל נשגב וטהור, לכל אמת ואמונת אומן מההשפעה הטהורה אשר תצא מנר ישראל, אשר "בשעת הסכנה היה מניחה על שולחנו ודיו".

ומטל חרמון היורד על הררי ציון, יצוה ד' את הברכה לישראל ואדם, כאמור והריקותי לכם ברכה עד בלי די. ועוד ישובו בנים כולם יחד, לשיר מקרב לב ונפש, "זה חלקי מכל עמלי, עם ישראל חי, וחיה יחיה עד בלי די", ועבור תעבור סערת הסכנה במהרה בימינו, ונשוב אל מצות נר חנוכה להשיבה על מכונה, להדליקה על פתח ביתינו מבחוץ, ויראו כל אפסי ארץ את ישועת אלקינו, על עמו ונחלתו סלה.

¹¹ בראשית ט כז

¹² ראה הערה 17

¹³ מאי חנוכה? דתנו רבנן: בב"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון, דלא למספד בהון ודלא להתענות בהון. שכשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה.

מומחים בחכמת העולם החיצוני. הטבע. אבל לאו דווקא - יצא מזה מה שאנחנו קוראים עכשיו "מדע".

ולא רק המדע. זה היסטוריה לא פשוטה.. ארוכה.. מסובכת.. אבל סופסוף השורש של.. הכיוון של התרבות הנוכחית מתחיל באופי של הנפש היווני דאז של אותה תקופה, שהיה יכול.. להיות אחר. יש באותה תקופה במקורות שלהם אפשרויות אחרות של תרבות אחרת, מהגאונות של אותו יוון מצאצאי יפת.

אבל סופסוף בחרו איזה מין... איזה כיוון? איזה כיוון? וסופסוף הגיעו להיות מומחים לזה: החיצוניות של העולם. החיצוניות של המציאות.

אז מצד אחד - שזה היופי, הצד השני - שזה המדע ש... ש... שמה יש מאחורי היופי. הטבע כטבע.

וזה לא רק המתמטיקה כלשון של כל מדע. סופסוף זה מתגלה אח"כ בהיסטוריה של התרבות האירופאית, או המערבית בכלל, אבל זה מתחיל אצל היוונים בלי שום ספק.

אלא - דווקא דרך אותה מומחיות, אז לא הצליחו לראות את הצד השני של המציאות: החיים. ולכן - הכניסו בנפש האדם את היאוש של העולם החיצוני. את... את הטומאה של המוות שיש בטבע כטבע. זה מובן? או צריך לחזור על זה עוד?

אתם יודעים שהפילוסופיה היוונית, בחרה בנושאים שלה - נושאים דומים של מה שאנחנו מגדירים "מחשבת ישראל": האדם, הגורל של האדם בעולם, היחס של האדם לעולם, בעיות נפש האדם. אבל השיטה שלהם סופסוף, זה אותה שיטה שמתייחסים לדומם, לחיצוני. ומאחורי הצורה של היופי החיצוני - אנחנו מוצאים את הטומאה של המוות.

כשהאדם החומרי, במומחיות שלו, (והחומרי זה בריאה של אותו בורא כן?), אבל מכניס את הסטטוס של החומר, הלוגוס של החומר, בתוך נפש האדם - הוא ממית אותו. זהו. במקום "תורת חיים" - מכניסים את הרוח, רוח הטומאה הזה שבא מהחיצוניות של הדברים ושל העולמות כולם. ויש להם מומחיות גדולה, וזה מכניס את רוח הטומאה, דהיינו רוח... ולכן הדת שיוצאת מהספר שלהם זה דווקא דת שהכיוון שלה זה המוות, בניגוד לתורה שהיא "תורת חיים". תפסתם את זה?

אתם רואים שוב, כי בסגנון של הרב, ולא דווקא ברמזים מגולים, אלא בסגנון עצמו, יש המון רמזים למקורות של הנושא. אז אני חוזר על המשפט:

"שחרורו של רוח ישראל המיוחד בטהרתו"

וטהרה - זה חיים

"הפנימית מעקת הרוח היוני המתהדר ביפיפותו החיצונה שתחתיה שוכנת כיעור

וטומאה. השחרור שזכינו לו על ידי ההתעוררות הקדושה של תחית הרוח הלאומי"

ופה מיד יש נקודה שצריך לציין ולפרש, כן? במוסר אחר.. לא. נאמר: בספר מוסר אחר היינו שומעים קצת אחרת: "התעוררות הקדושה של תחית הרוח הדת" או "הקודש", כן? אבל פה הרב מסביר לנו שאע"פ שהמרידה של המכבים היתה בלי שום ספק מרידה לשם התורה, זאת היתה למעשה מרידה לאומית. כל עוד שהיוונים כפו על ישראל, על ממלכת יהודה, נאמר: על ה"יהודאים" – את הממלכות של יוון, ממלכת יוון – סבלו את זה. כל עוד שהתורה היתה יכולה להישאר בטהרתה. מכיוון שהיוונים רצו לנתק את הצד הלאומי של היהדות מהצד התורני שלו, אז התורה היתה בסכנה. ולכן המרידה בשם התורה היתה מרידה לאומית. זה מובן? טוב.

סופסוף אנחנו יודעים שזה הביא לכישלון, ומה הסיבה? שוב אותה סיבה: שנאת האחים. עד שזה יסתדר ב...אחרית הימים.
אז נמשיך:

"של תחית הרוח הלאומי על ידי גבורי קנאת הקודש"

אתם רואים את הקשר בין הביטויים: זה תנועה לאומית של גיבורי הקודש. זה מובן? טוב זה נכתב לפני שיסדו את גוש אמונים, אבל זה דומה מאד... אז נמשיך:
"החשמונאים הכהנים הקדושים",

ופה יש עוד כמה נושאים, אבל אולי כדאי להמשיך: שהמרידה התחילה דרך לויים, כהנים. אבל מיד היו צריכים למסור את המלכות לשבט יהודה, כן? ולא מסרו. וזה אחת מהסיבות של הכישלון. כי התורה אוסרת את זה: כהנים זה כהנים, מלכים זה מלכים. בשעת הדחק, אפשר לתת כתר מלכות לכהן, אבל זה צריך להיות רק..ארעי. היו צריכים למסור את זה ל... איך אפשר להגדיר את זה? לאיזה ממשלה חילונית, או משהו כזה, כן... זאת אומרת: לממשלה כממשלה, ולא עשו, וזה היה כישלון, וזה היה שייך לניצחון של השיטה של החשמונאים... ש.. סליחה, של הצדוקים על תורת הפרושים.
אז אני חוזר: השחרור הזה –

"הניח את חותמו על מהלך הדורות לכל הזמנים"

זאת אומרת.. וזה מדבר גם לזמן שלנו עכשיו – כי כל מרידה, אם אפשר לומר שוב את המילה, או כל התגברות של.. לשם התורה – צריכה להיות גם כן באותו אופי – (הוא אומר: "לכל הדורות ולכל הזמנים") הקשר הזה בין תורת ישראל ועם ישראל. כי כל פעם שמנתקים את תורת ישראל מעם ישראל כ-עם – אז יש סילוף של התורה והעם נאבד. אתם יודעים את זה, כי: הצדוקים נאבדו מההיסטוריה, כָּעַם, אע"פ ש... אני רגיל לומר את זה הרבה פעמים, שהנטייה ל"צדוקיות" לא נעלמה מההיסטוריה שלנו. זה מובן? טוב.

מדוע חלק חכמי ישראל ניסו לשתף פעולה עם יוון?

"וההתנגשות של רוח יון עם רוח ישראל,"

פה אני רוצה לפתוח עוד מימד אחר של אותו נושא: אפשר.. זה אולי חלום, אבל אפשר להבין מה היה יכול להיות אם היה שלום בין יוון לישראל כבר באותה תקופה. (ויש לנו בעיות אתונה שמה, כן?) ... זאת אומרת: פה, איזה סגולה, לתקן את העולם החיצוני. כי סופסוף אחרי המדע, יש מה שקוראים: "טכניקה" אולי, כן? יש תיקון העולם החומרי. אז איזה סגולה של צאצאי יפת לתקן את העולם החיצוני. ואם היה שלום, ברית נאמר, עם עם ישראל – שהסגולה שלו הוא לתקן את העולם הרוחני, וכל אחד בתחום שלו עם שלום ביניהם – היה כבר התחלת ימות המשיח. לא הצלחנו. כבר יש במדרש, ורש"י מביא את זה: אותו נושא, אה.. סליחה מה אמרתי מקודם? כבר עם עשו ויעקב. זה כמעט אותו עניין, ותראו מה אומר רש"י על זה¹⁴...

קהל [הרב אורי שרקי]: זה הניסיון של הנצרות בעצמו, זאת אומרת... מניטו: כן. הנצרות עשתה בלבול, ערבוב, כן? דווקא הכניסה הרוח הטמא של יוון בתוך הספר של התורה – ויצא מזה דת של אָל מת. זה ברור, כן? לא צריך לדבר הרבה על זה, אבל זה.. זה ברור.

... לא, אני ממשיך בחלום הזה: אז, מה קרה? אם היו שניהם מומחים בתחום שלהם, כן? אז עם ישראל היה נותן לעולם את רוח הקודש, ויוון היתה נותנת לעולם את המדע ואת ה... איך אומרים את זה בעברית? "Technic"?"

קהל: טכנולוגיה

מניטו: טכנולוגיות. כן. אה, טכניקות. אתם רואים איך אנחנו צריכים להשתמש במילים שלהם כדי ל... להגדיר את הדברים שלהם... [סוף קלטת]

שתי תרבויות, שתי יעדים

...אבל מה קרה? עם ישראל היה מסוגל לעזור ליוונים במתמטיקה, בפיזיקה, בביוכימיה ולהגיע גם לפרס נובל. אבל זה, מעיקרא זה התפקיד שלהם. אני רגיל להוסיף: כשיהודי מטפל בזה – ב"עסקים" של היוונים נאמר: החומריות של העולם, החיצוניות, המדע וכן הלאה – אע"פ שזה לא לשם תורה, שהוא לא למֶדן, אבל הוא שייך לעַם שלמד – אז מוסיף – אם רוצה או לא רוצה – מוסיף איזה מימד, איזה הד של קדושה אפילו בחומר. זאת אומרת: כשאתם קוראים את העבודות של מדענים יהודים – אע"פ שאינם יהודים [אלא]

¹⁴ רש"י בראשית פרק כה

(בג) ויאמר ה' לה – על ידי שליח, לשם נאמר ברוח הקודש והוא אמר לה:

שני גוים בבטן – גיים בתיב, אלו אנטונינוס ורבי, שלא פסקו מעל שולחנם לא צנון ולא חזרת לא בימות החמה ולא בימות הגשמים:

ושני לאמים – אין לאום אלא מלכות:

ממעיק יפרדו – מן המעים הם נפרדים, זה לרשעו וזה לתומו:

מלאם יאמץ – לא ישוו בגדולה, כשזה קם זה נופל, וכן הוא אומר (יחזקאל כו ב) אמלאה החרבה, לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים:

רק מלידה וזה העיקר... לרוב, כן? אין להם עוד הרבה, כן? בכל זאת יש משהו קצת דומה, אפילו במתמטיקה – מההסבר של יווני כיווני, גוי כגוי. זה מובן מה שאני אומר? כן? ו...אם היה באמת שלום – היו עוזרים להם בתחום שלהם. כי לא כל חכם יכול להיות תלמיד חכם. רק כזה.. מדען, כן?

אבל מה קרה? היוונים החליטו לעשות את ההיפך: זאת אומרת לקחת את הנושאים, את הסגולה של עם ישראל – ו"לטפל בזה" אם אפשר לומר את זה ככה. וזה נקרא דווקא: "הפילוסופיה".

ובנושא הזה יש הבדל במדע כ-מדע: המדע כ-מדע זה בריא, זה.. זה.. טהור, כן? אם הוא מדויק, נכון. מה עושה איש מדע? הוא מגלה את רצון הבורא. זה מובן? זה יכול להיות דבר שבקודש. הקודש שבחול, אבל בלאו הכי קודש מכל מקום. פילוסופיה – זה משהו אחר: זה להכניס את השיטה של המדע בנפש האדם. מבינים מה קרה פה, כן? אז – אם לא היו פילוסופים ביוון – יתכן שהיה אפשרות של איזה מצב של שלום בין שני התרבויות האלו, והיה יוצא מזה דברים גדולים.

מה קרה? דווקא הבלבול והערבוב של הנצרות. זה ממש מה שלמדנו בשיעור אחר: "הקול קול יעקב והידיים ידי עשו"¹⁵ כן?

אבל אני רוצה לחפש את זה מכיוון שזה מגלה, מאיר את העניין. זה ב... כן. על הפסוק:

"שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנָה"

אנחנו קוראים את זה ב"קרי-כתיב". כתוב: שני "גיים" בבטנך, עם שני יו"דים. זהו. אז פסוק כג בפרק כה, בפרשת תולדות:

"וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לָהּ"

כשרבקה הלכה לדרוש את ה'.

"וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לָהּ שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנָה"

וכתוב שני "גיים" בבטנך, אז – אל תקרי "גוים" אלא "גאים" עם אל"ף. כמו "גאים" אומר רש"י:

"אלו אנטונינוס ורבי, שלא פסקו מעל שולחנם..."

טוב, אח"כ זה.. המשך ההסבר. זאת אומרת: היו שניהם, שניהם היו – אנטונינוס ורבי היו ידידים [?]. זוכרים את כל הסיפור שלהם? ורש"י מביא פה איזה דוגמא שזה היה אפשרי: שעשו ויעקב יהיו ממש אחים. ואחד – עוסק בכל העניינים של המדיניות העולמית, והשני – עוסק בתורה. ואם אחד אוהב את השני, ואם הם ידידים – אז זה כבר התחלה של ימות המשיח. אבל – זה נכשל. היתה אפשרות כזו.

רק דקה... אני אקח את זה רק כדוגמא לפירוש של רש"י, כדי להסביר את הפיתוי של

¹⁵ בראשית כז כב

החברה הישראלית דאז, יהודית דאז – אולי אפשר להיכנס בברית איתם כדי להצליח בזה. זה נכשל, אבל היתה אפשרות, לכל הפחות תיאורטית. זה מובן? מה השאלה?

קהל [הרב אורי שרקי]: אבל אנטונינוס היה פילוסוף מניטו: מה?

קהל [הרב אורי שרקי]: אבל אנטונינוס – פילוסוף היה. כלומר... מניטו: תשמע, לא אמרתי ש-רבי היה צדוקי... חח.. פה יש בעיה, זה לא קל, זה עדין מאד, אבל לפי דעתי זה הכוונה של המדרש במדרש: הנה, יש דוגמא שזה היה אפשרי, אולי. אבל תשמע: פילוסוף אמיתי, שהוא לא מתיימר להיות... [סוף קלטת]

האומנות

מניטו: ... אלא המשוררים

קהל: ...מה המקום של האומנות בין העולמות האלה?

מניטו: סליחה? מה המקום של?

קהל: האומנות?

מניטו: טוב, זה שאלה... האם יש בעיה בזה או סתם...?

קהל: ...האם זה שייך...?

מניטו: כשהגמר... אני רוצה להסביר את זה, זה נושא בפני עצמו, ואנחנו רואים שיש מחלוקת בין החכמים לפי הנטייה התרבותית שלהם בגמרא כבר בנושא הזה. אבל אין סתירה בין 2 המקורות האלו: שמצד אחד אומרים ש"יוון החשיכה את עיניהם של ישראל"¹⁶ – הכניסה את רוח הטומאה, את המוות. מצד שני יש מקור בגמרא שאומר: אין... על "יפת אלוקים ליפת – זה יוון"¹⁷, לפי דעתי זה אפשרות – אם כל אחד היה בתחום שלו, וכל אחד

¹⁶ בראשית רבה (וילנא) פרשת בראשית פרשה ב

ד"ר בן לקיש פתר קריא בגליות, והארץ היתה תהו זה גלות בבל שנאמר (ירמיה ד) ראיתי את הארץ והנה תהו, ובהו זה גלות מדי (אסתר ו) ויבהילו להביא את המן, וחושך זה גלות יון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזירותיהן שהיתה אומרת להם, כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל, על פני תהום זה גלות ממלכת הרשעה שאין להם חקר כמו התהום מה התהום הזה אין לו חקר אף הרשעים כן...

¹⁷ מס' מקורות לעניין ומס' פירושים. למרות שרוב המקורות שמצאתי שמבוססות על בראשית רבה שמסביר שהכוונה היא לכורש – פרס. לא מצאתי עדיין משהו מדויק, אבל אני חושב שהרב כיוון יותר למקורות הנ"ל.

מדרש אגדה (בובר) בראשית פרשת נח פרק ט

[כז] יפת אלהים ליפת. יפת לו ארצו: ד"א יפיותו של יפת, והוא לשון יוני, והוא ישכון באהלי שספר תורה מותרת לכתבה יונית: ד"א יפת אלהים ליפת. זה כורש שמלך על כל העולם, ולמה כך, לפי שהוא בנה ביתו של שם והוא בית המקדש, ללמדך שאין השכינה שורה אלא בחלקו של שם, ולפי שכורש שצוה לבנותו ר"ל בית המקדש ודריוש בנאו, לפיכך לא שרתה בו שכינה: ד"א וישכון באהלי שם. שעשהו בהו, שנאמר ומלכי צדק מלך שלם וגו' (בראש' יד יח):

סדר רב עמרם גאון (הרפנס) סדר פורים

וזו ששינו אבן קורין אותה ללועזות בלעז, כברייתא זו שאמרה, גפטי לגפטיים, עברית לעבריים, עילמית לעילמיים, מדית למדיים, יונית ליוניים אין, לכולי עלמא לא. רב ושמואל דאמרי תרויהו לעז יונית לכל כשר, כרשב"ג. דתנן רשב"ג אומר אף בספרים לא הותרו שיכתבו אלא יוניתי. וא"ר יוחנן מ"ט דרשב"ג, דכתיב יפת אלהים ליפת גו', יפיותו של יפת

רמב"ן בראשית פרק י

(ה) וטעם מאלה נפרדו איי הגויים בארצותם – כי בני יפת יושבי איי הים והם נפרדים, כל אחד מבניו באי אחר יושב לבדו, וארצותם

היה מקבל מהשני מה שהיה צריך לקבל – אז היתה אפשרות של תרבות מיוחדת לכל האנושות: מצד אחד מישראל, מהצד השני מיוון – עם דווקא האומנות...[?] נשמע קטוע 43:54.

הבעיה של האומנות – שאם היא נוטה לעולם של יוון – אז היא נוטה לרוח הטומאה, אם היא נוטה לרוח של ישראל – אז זה הוד והדר של הקדושה! מה קרה? שוב: שישראל, ו... אתם יודעים את זה, אנחנו חיים את זה: אנחנו עם מיוחד. (מוזר, אבל לא אמרתי...). ממש עם מיוחד – פתוחים מלכתחילה, אנחנו מוכנים לכרות ברית עם כל יושבי הארץ. אבל שוכחים שמהצד השני יש בעיה! כי היחס צריך להיות הדדי! ולכן – עם ישראל, ואני מתאר ב...בדמיוני. מה קרה באותה תקופה של החברה היהודית של הבית השני: באותו זמן שהתרבות העולמית היתה, (תרבות יוון בעיקר, כן?) אז היו פתוחים לתת ולקבל. כאילו יש לנו עסק עם אח. אבל מהצד השני קרה משהו אחר. יש מילה בלטינית, שכחתי איך היו אומרים את זה ביוונית, לא יודע... "אים טווייה". במובן המודרני של דוקומנט היו אומרים: [?] מילים לועזיות לא מובנות].

זאת אומרת.. גם אצל האיסלאם. השתתפתי לא מזמן בספר איוב¹⁸ על הנושא: אז היו הרבה יהודים פתוחי לב שאמרו: "חבל! אסלאם – זה שלום!" עד שמוסלמי אחד קם ואמר: אתם לא מבינים לא עברית ולא ערבית. "אסלאם" זה ההיפוך [?] 45:54 של שלום, להשמיד. לאכוף שלום, זה אסלאם. מוסלמים זה לא...

אז מהצד השני, מהצד היווני באה הנטייה להגמוניה או לאימפריא...[ליזם]. ורצו, שוב, לנתק את העם הזה – עם ישראל – מהסגולה שלו! זה מה שקרה. אז רק רציתי לציין, שלפי המקורות שלנו – יש החלום הזה שאולי... אפשרי. אבל הכישלון הוא קיומי, הוא לא עקרוני. ודווקא העניין של הדוגמא של הנצרות מורה...בעליל את כל הסכנה שיש ב...

סגולות השבטים השונים

טוב, אני חוזר מצד אחר לשאלה שלך: ההיסטוריה שלנו עשתה שסופסוף במשך כל התקופה של הגלות נשארו בישראל רק הכוחות והסגולות של שבט לוי, משבט לוי. ההתייחסות לתורה כ-רבנים. וכל הסגולות והכוחות של שאר השבטים – זה נאבד. ויש הרבה פרקים ב"אורות" של הרב, שזה מין התחלה של נבואה שזה עתיד להתעורר במדינת ישראל¹⁹. ולכן אנחנו יודעים איך להיות דת לפי התורה. אנחנו לא יודעים איך להיות אמן לפי התורה. אנחנו לא

רחוקות זו מזו [איי יוון מזכירים תאור זה], והיא ברכת אביהם שאמר יפת אלהים ליפת, שיהיו רבים במרחבי ארץ. אבל בני חם כלם קרובים יושבי הארצות, ולכן אמר ויהי גבול הכנעני מצידון וגו' (להלן פסוק יט), ואמר בארצותם בגויהם (פסוק כ). וכן בבני שם:

¹⁸ ? הכוונה לכנס כלשהו? לא מובן [45:38]

¹⁹ אורות · אורות ישראל ותחייתו · פרק כז

שמונה קבצים קובץ ה קפז

יודעים איך, למשל, להיות רופא לפי התורה. איך להיות משפטן לפי התורה. והקונפליקט הזה, העימות הזו בין תרבות יוון ותרבות התורה – זה המצב של החברה הישראלית! חזרנו עם הגלות, מהגלות – עם כל הבעיות של הגלות. זאת אומרת – החיסרון הזה שכל מה ששייך לתרבות הכללית – לקחנו את הכלים סופסוף מהתרבות היוונית! ולכן אתם יודעים, זה עוד סיבה למה הסיפור הזה לא נכתב – מכיוון שלא נגמר. זה אותה מלחמה שאנחנו ממשיכים בתקופה שלנו. אז ודאי שיש אומנות כשרה לפי התורה. ודאי שיש כל זאת לפי התורה, אבל כל עוד זה מעורבב, מלוכלך, מכל רוח הטמאה ההיא שבא מהחוש היווני של העולם.. כי זה עולם מת!

לא פעם אני מצטט את הדוגמא ההיא, אתם יודעים שאסור להיכנס בכנסייה, או ב... טוב... בבתי עבודה זרה, וגם במוזיאון, כמו שאומרים. יש איזה רגש יהודי שלא סובל את זה. יש פסלים שמה, כן? אז פעם לשם מצווה, הייתי מוכרח להיכנס ולראות מה זה הסטטואר היווני. וראיתי את זה כ-שוק! כן? זה צורה של חיים מתים: עיניים בלי שום אור. ואתם מתארים לעצמכם במה מדובר. למה דיברתי על זה? מה דיברנו מקודם? מה אמרתי מקודם? קהל: שחזרנו מן הגלות

מניטו: טוב. אבל אני אקח את העניין מצד אחר. אבל אתם יודעים שכל מה שמגדירים כאומנות יהודית – התוכן הוא גוי, ועם איזה ציור יהודי. זה מובן? למשל החנוכיות: עד התקופה שלנו שיש כבר קצת, מעט חנוכיות ישראליות – כל החנוכיות היהודיות היו מסגנון של הגויים עם איזה טעם יהודי. זה מובן? זה לא רק החנוכיות, זה כל ה... כל ה... שלנו. ומה שרציתי לומר שזה: יש הבדל בין הפרופיל של הזהות היהודית של סוף תקופת הגלות, מה נשאר מהתורה? רק הצד של... ("הקודש" – הכל קדוש) הצד של הלווייה²⁰, הכהונה, כן?

אני זוכר תקופה שהיינו, הייתי צעיר, בגיל שלכם (קצת פחות) וכשהיינו רוצים ללמוד יהדות, ללמוד תורה, ללמוד יהדות נאמר, אז היו אומרים לנו: "אתה רוצה להיות רב?" (טוב סופסוף – למה לא?) אבל זה הגיע ממש לאותו מצב! יהודי שרצה ללמוד קצת תורה היה צריך ללכת לבית מדרש לרבנות. זה מה שנשאר. אתם מבינים את המצב. עכשיו ברוך ה' זה משתנה קצת. אפשר גם ללכת בבית מדרש בלי ללמוד יהדות. יש...

טוב. אני חוזר לעניין. היתה שאלה פה:

קהל: כן. אמרת כאילו היתה אפשרות של ברית. אבל לא היתה... כיוון שהיתה רצון, היה רצון מצד היוונים²¹ מניטו: היוונים

קהל: אבל בלי רצון, אפילו בלי רצון, נדמה לי שהדבר בלתי אפשרי! כיוון שאם אתה... יש

²⁰ מלשון שבת לוי

²¹ רצון ל-מה? לא מובן. אולי הכוונה רצון לנתק את התורה מהעם שלנו כמו שנאמר בתחילת השיעור. (א"ק).

ברית עם היוונים, אז התחום של היוונים זה כמו שאמרת את כל ה... הדברים שקורים עכשיו
 "חול", אז התחום של היהודים יהיה שוב מצומצם!

מניטו: לא לא. לא אמרתי את זה...

קהל: אבל אם יש ברית – יש תמיד סיכויים לשני הצדדים.

מניטו: נכון. אבל אני, אני שוב חוזר לתשובה. לפי הלשון של הרב – לא אמר "חול", אמר:
 "החיצוניות של המציאות". זה לא אותו דבר. מי שלמד מדע – ושורש השיטה של המדע זה
 התרבות היוונית – יודע: שהמדע לא עובר את החיצוניות של המציאות. וכשמדובר בגורל
 של האדם, אז... זה כל השיטות של "מדעי הרוח" כביכול, למשל גם בשיטה הישראלית, כי
 האוניברסיטה זה... אבל זה לא מדעי הרוח! זה מדעי החיצוניות של הרוח! ולא הרוח עצמו.
 זה ידוע לכל, לא צריך להסביר...

רק עם ישראל – היה לו הכוח, הסגולה של החוש הנבואי להבין את החיים. ולכן התורה
 נקראת "תורת חיים", זה מובן.

הפילוסופיה

מה קרה? ואני אתן דוגמא. אתה שאלת על הפילוסוף. כשהפילוסוף לא מתיימר לדבר על
 עניינים של דת – אפשר לכתוב ברית. כשמתחיל להיות דתי – זה הצרה, כן? אתם מבינים?
 כי הפילוסופיה הפילוסופיה – זה הלוגיקה, כן? ואם מוסיף על זה איזה מין רוחניות כביכול,
 דתיות כביכול, פילוסופי-מדעית כביכול – אז זה התחרות מתחילה. אז השאלה היא: האם
 אפשר לגוי לחיות בלי דת? אז יש לו בחירה! או הדת האמיתית או בלי דת.

בסופו של דבר זה נושא בפני עצמו – אני כשלעצמי, מהניסיון שלי: אני מעדיף פילוסוף
 בלי שום דת (ואפשר לדבר איתו אפשר לשמוע אותו) מנוצרי למשל. טוב זה שאלה בעייתית:
 נוצרי מביא קצת מהערכים של התנ"ך כביכול, אז אולי אפשר להתקרב [אליו] יותר
 מפילוסוף אתאיסט? אני לא יודע! כשאני קורא את הפילוסופים של ה"סטואה" למשל – אני
 קורא חכמים גדולים שלא היו קשורים לנו, לנבואת ישראל, ושאפשר לכתוב ברית איתם.
 קהל: ...

מניטו: הסטואה. [צרפית]

כשאני קורא פילוסוף נוצרי למשל, אפילו פילוסוף יהודי מודרני, כן? זה לא אותו דבר. ורק
 רציתי להביא כדוגמא את אותה אפשרות. הצרה של עם ישראל שהגויים שלו אינם גויים
 ממש. כן? וזה הכישלון של "ברית בני נוח" כן? איפה נמצאים "בני נוח"?²² כן? למשל
 בהקשר למה שדיברנו במשנה בפרק "חלק" – יש בעיה! האם נוצרי יכול להיות בן-נוח?

²² דברים השתנו מאז. ראה "ארגון ברית עולם" של הרב שרקי, תלמידו של מניטו, שהקים ארגון לבני נוח לפני כמה שנים. תרומות
 יתקבלו בברכה: <http://noahideworldcenter.org/wphebrew>

מסופק! הוא "קורא בספרים חיצוניים"... הוא אוכל אבר מן החי, אפילו נוצרי! יתכן שזה היה החלום של חכמי ישראל במפגש עם החברה היוונית. ולכן היה פיתוי להרבה הרבה רבנים! כן? מהם נכשלו, מהם האמינו, אבל אפשר להבין את האפשרות. זה מובן? טוב.

"ההתנגשות של רוח יוון עם רוח ישראל"

פה פתחתי את הנושא... ומה שאמר הרב – זה ההתנגשות. מה שרציתי להסביר זה היתה אפשרות שלא תהיה התנגשות! אלא – חברות. זה מובן? טוב.

"זהו פרוצס שאינו פוסק עד אשר יפוח היום הגדול, אשר בו יהיה נצדק קודש."

טוב, זה מובן, זה... יש לנו איזה תקווה שסופסוף נגיע לסוף המלחמה עם יוון. והניצחון הוא לא בהישג יד, כן? כל עוד שהשיטה התרבותית היוונית היא השיטה של האינטליגנציה של ההשכלה היהודית – היוונים נצחו. זה מובן.

וכל עוד שהמצב הוא כמות שהוא: מצד אחד – חכמי ישראל שעוסקים רק בצד ה-קלי קודש של הקודש, ומצד שני אנשי רוח, אם אתם רוצים – יהודים, שעוסקים בנושאים של התורה אבל לפי שיטת היוונים.

אז זה אותה מלחמה, זה אותו מתח, זה אותו עימות, וזה לא נגמר. ולכן, אני חוזר על מה שאמרתי: יתכן שזה עוד סיבה למה הסיפור הזה עוד לא נכתב. כי לא נגמר.

מגילת פורים – אפשר לכתוב. אפשר ללמוד בכתב, כן? זה כבר מקרא – "מקרא מגילה". אבל מגילת חנוכה זה לא נגמר! זה מה שרציתי לומר. אנחנו רואים איך הרב מבטא את זה. קהל: למה אתה מתכוון: ...?

מניטו: מה?

קהל: אנחנו יודעים שעשו לא הכי...[?]

מניטו: לא. פה מדובר ביוון. צריך להבין את זה: כל התרבות הרומאית בלי דרכי החשיבה של התרבות היוונית – זה כלום, כן? זה מובן.

פח קטן ואור החנוכייה

"אמנם כח החיים הגדול הטמון בהאור הצנוע שבנר החנוכה,"

ויש בזה רמז יפה מאד, מכיוון שאנחנו מדברים על צאצאי יפת: שכאילו יש לנו לא רק – לא המנורה של אהרן הכהן, אלא רק החנוכייה. הנר הקטן הזה. הבנתם את הרמז?

"האור הצנוע שבנר החנוכה הוא מבטיח לנו את בטחונו של הנצחון של נצח ישראל."

זאת אומרת, סופסוף, אנחנו צריכים להחזיר לאהרן הכהן את הנר של יהודה המכבי. ו...לפי דעתי העניין הוא ככה: כשהחליטו שדווקא המאורע של חנוכה, של המכבים, הוא המאורע

ההיסטורי של "חג האורים", של כ"ה בבסלו, של "חנוכת הבית" אם אפשר לומר. אז הגמרא בין הסברים שונים אפשריים בחרה להסביר את זה ככה: כל השמנים היו טמאים, חוץ מפח קטן שהחזיק מעמד עד שהכינו עוד שמן כדי להאיר את המנורה. ויתכן מאד שאנחנו עוד בתקופה של אותם הפחים הקטנים עם כל הרמזים שיש בגמרא. זה דור של המכבים שממשיך על מהלך הדורות בכל הזמנים.

"יהמו יחמרו המים העכורים של ימי החולין הסוערים הרוצים לבלוע כל קודש, ישטפו בעזוז רעשם ממלכות ועממים אבל חוסן ישראל לעד לא ימעד. בתוכיותה של נשמת האדם ישנה הכרה שבלא אור הקודש, בלא נצוצי הקדושה המחיים את כל, אתם רואים אך הסגנון, כן? מדובר בצד החיים, ולכן מדובר בקודש. כשמדובר בצד המוות, ומה זה "מוות"? הטבע בנשמה. כשמכניסים את חוקי הטבע בעולם הנשמה – הוא כבר מוות! זה טומאה: מה שהיה חי – ומת. זה נקרא טמא.

מלכות ישראל

אין, בלי ה"ניצוצי הקדושה האלו"

"אין עמידה"

מניטו: "עמדה" או "עמידה"?

קהל [הרב אורי שרקי]: "עמדה".

מניטו: עמדה

"אין עמדה לא לרוח האדם ולא לחברתו, ללאומיו, ולמלכותיו."

פה בשבוע הבא נלמד קטע במהר"ל שאומר שצריך שכל האפשרויות של המלכויות יגמרו, עד שיהיה ה"טוב" נאמר, או התקופה או העידן של מלכות המשיח²³. אז היה קודם כל ניסיון באופי, בצורה, בטיפוס של מלכות בבל. אח"כ – פרס, מדי. אח"כ – יוון, רומי. כל האפשרויות האלו – נכשלו. ועד הסוף – זה התור של מלכות ישראל.

וזה יבוא לפי מה שאנחנו לומדים פה, גם במקורות שלנו: יבוא מהשאיפה של האנושות כולה. עד שתגיע איזה יאוש מכל הניסיונות האלה. הניסיונות של תרבות בלי חיים. וזה נגמר.

ואני חושב, כפי שאתה אמרת, תזכיר לי את השם שלך? יהודה. כן גם אתה. המכבים האלו... חח... טוב. ו... שאנחנו חיים בלי שום ספק תקופה של סוף ממלכת רומי, זה סוף הנצרות, זה סוף רומא, זה ברור כן? זה התחיל כבר בערך באמצע מלחה"ע הראשונה כבר, שהיה הסוף של ה... ולכן גם התקווה המדומה של הנצרות תיפסק²⁴, ומהאנושות כולה תבוא

²³ מקביל לדברי האברבנאל על נפילת הנצרות

²⁴ ניטשה ושות'

השאיפה למה שאנחנו מגדירים: "מלכות המשיח". טוב, אתם צעירים, יש לכם זמן כדי לראות את זה...

"והיכן הוא האוצר אשר האור הזה הקדוש בעצם טהרתו גנוז, הוי אומר:

באותו גוי קדוש אשר מני אז עד עולם הוא הנהו נושא את הדגל של תביעת

הקדושה בטהרתה בעולם."

והרב משתמש במילה "תביעה", למה ניתנה התורה לישראל? מכיוון שהיה בישראל תביעה לתורה. זה פשוט מאד. זה מובן.

אז – סופסוף כפי שהיה רגיל לומר הרב, כל העולם כולו יודע עכשיו את התורה. יש לנו דואר. אז נמשיך.

"בעתים נורמליות הננו מרגישים בקרבנו אומץ של הכרזה פומבית, ידעו כל באי עולם המתהלכים בארצות החיים"

שוב אותו סגנון: "ארצות החיים" – זה העולמות העליונות, העליונים. והרב משתמש בזה – "ארצות החיים" – כדי להגדיר את המצב של העולם כולו: "כל באי עולם המתהלכים בארצות החיים" כי הקדושה של ארץ ישראל תהיה הקדושה של העולם כולו, ואז כבר ידעו:

"כי אור עולם לנו"

"לנו" – ישראל

"ומאתנו קרנים להנהיר בהם ועל ידם ארץ וחוצות. ומצות נר חנוכה, הסמל הקדוש

הזה, היא להניחה על פתח ביתו מבחוץ."

אני חושב שזה מתחיל להיות שוב מה שבתקופות קצרות מאד בהיסטוריה שלנו זה היה: האומץ הזה להיות – זה בסוגריים: "אור לגויים", זה מובן? והוא קושר את זה לסמל של נר חנוכה.

לאמתו של דבר כשלומדים את הכוונה של ההלכה ההיא: זה לא רק כדי שעם ישראל יראה את פרסום הנס, אלא גם הגויים שהיו בָּשוק. אתם זוכרים את העניין.

"בעת אשר הנהרה המקודשת מופיעה היא גם מבחוץ אין אנו צריכים לדאוג,"

זה יפה – היינו אומרים ההיפך: כשאנחנו לא דואגים – אפשר לשים את זה בחוץ. אז הרב אומר ההיפך: כשאפשר לשים את זה בחוץ – אין צריך לדאוג.

"כבר יודעים אנו ובטוחים אז שהפנים הוא מלא אורה"

תפסתם את הרעיון?

"טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה."

זה ב"אשת חיל"²⁵.

"אמנם בשעת הסכנה, בזמן שרוחות רעות מנשבות בעולם, שנאה פראית על ישראל

²⁵ משלי

ועל גזעו המקודש, בוז ומסטמה על כל קניני קדשו, עמדת תוללים ריקי לב ומוח המחללים את גאון עוזו, אז הנהרה שמבחוץ לא תוכל להגיה"

אה.. "להגיה"? צריך ל...

"את המחשכים העבים שהם שולטים שם. אז יפנה ישראל אל ביתו ואל שולחנו, אל קניני תרבותו הפנימיים,"

ופה הרב משתמש לא במילה "תורתו הפנימית" אלא במילה "תרבותו הפנימית". "אל קניני תרבותו הפנימיים".

שוב פה יש עוד.. אנחנו... מגיעים לנושא חשוב: היתה תרבות יהודית. יהודית שאנחנו כעת יהדות אירופאית, יהודית מזרחית, יהודית מזרחית-אירופאית וכן הלאה. זה היה תרבות יהודית עשירה מאד אבל תרבות בצמצום. זה לא התרבות הישראלית שהרב מתכוון אליה לפי התורה עצמה. זה לא "התרבות העברית". ו...העולם צריך – לא את ה"פולקלור היהודי", אלא – סוג של תרבות שתהיה תרבות עברית, ולא רק הדת היהודית, דהיינו – התורה של שבט לוי! זה שייך לנו! לא להם. טוב, תפסתם את ההבדל, כן?

"אל טהרת רוחו ונקיון כפיו, אל תורתו תורת אמת,"

מדרגות

"המיוחדת לו,"

זה מה שהוא אומר! התורה המיוחדת לישראל! ו"לכל הנלווים לישראל" – אבל זה בודדים! העניין של "אור לגויים" אור בחוץ – זה לגויים, פשוטו כמשמעו! זה מובן, כן? אבל לזה – צריך תרבות עברית. אני אומר "עברית" כדי לכלול את כל הסגולות של כל השבטים. לאו דווקא האופי הפולקלורי של קהילה זו או אחרת. אע"פ שזה כבר משהו גאוני בעיני הגויים! אבל זה לא ממלא את השאיפה של הקודש בעולם, של הגויים עצמם. זה מה שרוצה הרב פה להסביר.

וזה מתחיל ממש בצדדים מצחיקים, כן? אתם רואים כמה שחקני כדורגל גויים יש בקבוצות ישראליות, אז זה מתחיל ככה. ושמעתי פעם איזה אחד מהם כבר אומר: "אני אוהב לחיות בארץ הזו", ו...הוא אמר את זה באנגלית, אבל זה לא משנה. מה מצא בארץ? אותו כושי, אמריקאי, שונא את היהודים של ניו יורק או שיקגו. הוא מגיע פה, הוא מגלה – (והוא לא יכול להסביר, אפילו הוא מרצים באוניברסיטה לא מסוגלים להסביר) – הוא מגלה משהו! שדווקא נותן תשובה לשאיפה האנושית שלו. טוב, זה כבר מה שאמרו נביאי ישראל. זה מובן?

"ואל מצותיו, שהן ארחות חייו לעולמים, לבנין ביתו על אדמת קדשו בכל עוז קנאת

קודש, על פי תכונתו ועל פי רוחו, והנר הזה סמל נצחוננו מניחו על שולחנו, להאיר על ידו את אורח חייו והארת נשמתו. ובנר הזה האצור אצלנו פנימה ידע נאמנה, שלא יחסר כל שהוא, מכל עשרו הרוחני ומכבודו כבוד האמת והצדק. וסוף כל סוף יבואו רחוקים"

זהו -

"וסוף כל סוף יבואו רחוקים ויכירו כי נחלת עולמים לתבל כולה,"

פה יש איזה תמונה חזקה מאד. טוב, יש אפשרות אחת: בשעה שאין סכנה - אז חובה עלינו, זה מצווה אמרה הגמרא, חובה עלינו לשים את נר חנוכה בחוץ כדי שזה יאיר לגויים. כשיש סכנה, אז החובה היא... מתחלפת אם אפשר לומר. החובה היא: על שולחנך שלך. ומרחוק יבואו לראות מה קורה בבית שלי. זה ההסבר.

"לנצחון הצדק והאמת להנצחת השלום והעמדת חיי האנושיות על מכונם האיתן והבטוח,"

שוב - "חיי האנושיות!"

"נחלת גויים כולם, באחרית הימים, לא ממקום אחר תבא כי אם מבית ישראל ומשולחנו הגבוה: 'תערוך לפני שולחן נגד צוררי'"

זה קשור יפה

"דשנת בשמן"

איזה שמן? חנוכה - ברור.

"ראשי כוסי רויה'. ונפשות כל יצורים ימלאו צמאונם לכל נשגב וטהור, לכל אמת ואמונת אומן מההשפעה הטהורה אשר תצא מנר ישראל,"

מדובר בנר חנוכה כן?

"אשר 'בשעת הסכנה היה מניחה על שולחנו ודיו'. ומטל חרמון היורד על הררי ציון, יצוה ד' את הברכה לישראל ואדם, כאמור 'והריקותי לכם ברכה עד בלי די'. ועוד ישובו בנים כולם יחד, לשיר מקרב לב ונפש, 'זה חלקי מכל עמלי, עם ישראל חי, וחיה יחיה עד בלי די', ועבור תעבור סערת הסכנה במהרה בימינו, ונשוב אל מצות נר חנוכה להשיבה על מכונה, להדליקה על פתח ביתינו מבחוץ, ויראו כל אפסי ארץ את ישועת אלקינו, על עמו ונחלתו סלה."

ויתכן מאד שהפרק הזה נכתב הרבה זמן לפני שמדינת ישראל בחרה במנורה כסמל, כן?

אבל יש אולי איזה נטיה של הנפש היהודית לחזור להרגל הסמלי שלו. ואני זוכר בשהייתי קטן בגלות, יותר [מ]בית הכנסת עצמה, החנוכייה בבית – זה היה סמל של א"י. אני זוכר את זה כאילו זה היה אתמול: בית כנסת – זה היה בית כנסת, ובבית כנסת היו מגן דוד, היו מנורות... אבל החנוכייה בבית – זה היה בית המקדש של ירושלים. יתכן שיש לכם יסודות דומות כבר. אה.. נולדתם בארץ.. זה.. מזל, כן...